

Analysis and Explanation of the Realm and Various Approaches in Oral History

Mohsen Kazemi*
Morteza Nouraei**
Reza Shabani Samghabadi***

Abstract

Oral history is in its quantitative heyday in Iran. However, this heyday is not parallel with theoretical and methodological discussions. This trend can undermine the creditability and status of oral history in the future. Ignoring the theoretical and methodological discussion and overgrown production of works under the title of 'oral history' in Iran will endanger this field in general. The questions of realm and approaches of oral history are among the neglected or at least not fully noted matters among oral historians. In the present study, it is assumed the readers know the identification of oral history and its differences with memories and oral tradition, and they are not mentioned to avoid repetition. The author has presented two subjects that can have effective approaches for the researchers and empower them by good knowledge in the field of oral history. In the present study, two questions are answered: How extended is the realm of oral history? And which people and subjects can be included in it? Then, three notable theoretical approaches are discussed. Oral history like many other fields of humanities is an interdisciplinary one. So, considering any discipline it will have different approaches. In this study, notable and compatible approaches with oral history are assessed.

Introduction:

Oral history, as a new phenomenon in historiography, has gone through a tortuous path for more than seven decades to reach its current state. In its ups and downs, it has passed through certain states and has treaded in numerous arenas. A history researcher needs to discern how far oral history has extended in terms of time, space, and topic. When it comes to speech and the quality of being oral, whether we like it or not, certain disciplines such as linguistics, anthropology, and psychology are also involved. In the face of different disciplines, oral

---

* Ph.D Candidate, Department of History, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, mkazemi69@yahoo.com

** Professor of History, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran
(Corresponding Author) m.nouraei@ltr.ui.ac.ir

*** Professor of History, Department of History, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, m4.rezashabani@gmail.com

history adapts to past and present theories in various situations. Awareness of the theoretical context and basic knowledge of sciences at any time tells us that oral history can relate to many of these theories and even strengthen them. Of course, oral history is not able to relate to all theories, but it sometimes borrows dimensions from them. The impromptu nature of oral history has allowed it to be weighed by different theories. It is interesting that sometimes in several opposite and contradictory theories, oral history can be defined. The present study is an attempt to see how far the scope and realm of oral history extends, and how it is related to the three approaches of functionalism, structuralism, and critical realism. Of course, it must be kept in mind that oral history and its question system determine in which theoretical school, strategy, approach, and method should be followed and which position should be obtained.

Materials and Methods:

In this descriptive study, the scope of oral history and three approaches of functionalism, structuralism, and critical realism in the face of oral history have been studied.

Discussion of Results and Conclusions:

The result of the present study indicates that the scope and realm of oral history are divided into three dimensions: 1) Temporal (encompassing two generations or 160 years), 2) Spatial (location of events), and 3) Topical (infinite number of topics, depending on the capacity of mind, memory, conditions of presence and action or witnessing events, happenings, and phenomena). In examining the functionalist approach and its relationship with oral history, it was determined that oral history, given its interdisciplinary nature, can have a reciprocal effect in the face of some other approaches in humanities. Functionalism is concerned with systemic and organic theory, but it has a positivist illusion and considers reasoning and mind as merely bodily functions of mankind. Oral history, therefore, is influenced by the mind and the dignity of human rationality is contrasted with functionalism. On the other hand, it considers functionalism of the society superior to man and considers man as a function of the society. The system of oral history, considering the inherent characteristics as well as the spiritual and psychological traits of human beings, does not reflect this superiority, and merely considers human beings and society as overlapping.

Reflecting on the prevailing views of structuralism, it can be construed that society comprises various relationships, social ideas, and structures. In the field of history, structuralism sees phenomena as a coherent and interconnected whole, and because it reduces the fields of study of history, it kind of becomes a reductionist approach. Therefore, structuralism can be criticized in this regard. In oral history with a structuralist approach, human action, advantage, and consciousness are degrade and the networked relationships of structural elements are placed at the center of historical phenomena.

In structuralist oral history research, attitudes, and explanations are based on the

participants' mental views, based on the narrator's understanding of the relationships between phenomena. Research in such a situation is a bottom-up one. Narrators' narratives are the result of experience, interaction, and relationships between elements of society, and putting them together can even lead to a theory. By examining the critical realist approach, it can be considered that oral history is a window towards the real world, and can serve as a thread for the mental fabric. To reflect on the world and reality, perception is needed as a material that is only possible through oral history. Oral history seems to be fully analyzable from the perspective of critical realism.

Given critical realism, oral history passes through the mind to discover the world and exploits language, thought, and perception en route. A multi-layered world is formed from complex and intertwined objective layers. Oral history enables critical reflection by counting data and retrieving sensory experiences from the world. Critical realism, then, brings oral history closer to gaining knowledge of the existence and deepening knowledge of the world and its surroundings.

Keywords:

Oral History, Methodology, Functionalism, Structuralism, Critical Realism.

References:

1. Abrams, L. (2018). *Oral History Theory*. Translated by Ali Fath Ali Ashtiani, Tehran: Sureh Mehr Publication.
2. Aghajari, H. (2014). War of Methods. In: *Methodology and Historiography Department of the Research Institute of Islamic History* (2014), Articles on Historiography and Historical Methodology, Tehran: Research Institute of Islamic History.
3. Akhavan Nabavi, Q. (2014). Criticism of Principles and Assumptions of the Functionalist Approach to Religion. *Jostarha_ye Falsafe_ye Din*, 2(2), 21-34.
4. Asadolahzadeh, A., & Parvin, Kh. (2015). A Study of the Functionalist Attitude toward Man and its Impact on Fundamental Human Rights. *Andishehayeh Hoghuq Omomi*, 5(1), 7-21
5. Asadpour, F. (2018). Critical Realism- First Book. *Space and Dialectics*, 7, 1-37.
6. Ayati, M., Mousavi, S., & Bagheri Mahyari, N. (2020). Functionalism and Its Implications in the Curriculum. *Ma'rifat-i Farhangi Ejtemaii*, 11(1), 91-114.
7. Banifatemeh, H., MacArthur R., Golabi, F., Qoureshi, F., & Bayani, F. (2019). Social Ontological and Epistemological Principles of Critical Realism, with Emphasis on Roy Bhaskar's Viewpoints. *Culture Strategy*, 11(44), 29-57.
8. Baskar, R. (2011). Three Traditions in the Philosophy of Science. *Information on Wisdom and Knowledge*, 1(6), 62-64.
9. Cresswell, J. W., & Planclark, W. (2011). *Combined Research Methods*. Translated by

Alireza Kiamanesh and Javid Sarabi, Tehran: AIJJ.

10. Fasihi, A. (2010). A Review of the Efficiency of Functionalistic Theory. *Ma'rifat-i Farhangi Ejtemaii*, 1(2), 109-131
11. Fotovatian, A., & Abdi, H. (2012). The Relationship between Anthropology and Methodology in the Paradigms of Positivism and Critical Realism. *Ma'rifat-i Farhangi Ejtemaii*, 3(2), 87-100.
12. Ghaeminia, A. (2003). Two Types of Realism: Raw and Critical. *Mind*, 14, 27-40.
13. Goldner, A. (2004). *The Crisis of Western Sociology*. Translated by Farideh Mumtaz, Tehran: Elmi Publication.
14. Hosseini, A. (2011). Critical Thinking. *Research Guide*, 10, 44-45.
15. Jamkarani, R., & Forghani, H. (2019). Effective Factors in Formation of the Philosophical Theory of the Literary Genre in Romanticism. *Journal of Research in Persian Language and Literature*, 16, 51.
16. Kalateh Sadati, A. (2010). Critical Realism and Cyclical Model in Historicism of Ibn Khaldun. *Journal of Historical Perspective & Historiography*, 20(6), 145-167.
17. Mirjafari, H., & Nouraei, M. (2009). *Research Method in History*. Tehran: Research Institute of Islamic Culture and Thought.
18. Mohammadpour, A. (2017). Contemporary Research Methods in Humanities (Discussions in Method Policies). Tehran: Phoenix Publication.
19. Navabakhsh, M. (2016). *Application of Social Theories in Research Methodology*. Tehran: Bahman Borna, Ch. IV.
20. Nouraei, M. (2008). *Writing Guide in History*. Mashhad: University of Jihad Publication.
21. Nozari, H. A. (2014). History and Structuralism. In: *Methodology and Historiography Department of the Research Institute of Islamic History* (2014), Articles on Historiography and Historical Methodology, Tehran: Research Institute of Islamic History.
22. Pourkarim, M., Sadiq Zadeh Ghamsari, A., Bagheri Noparast, Kh., & Mehrmohammadi, M. (2014). Explanation of Bhaskar's Critical Realism Ontological Assumptions and their Applications on Interdisciplinary Research. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 6(3), 131-171.
23. Rahadoust, B. (2006) Critical Realism and Research Methodology. *Aesthetics*, 114, 167-184.
24. Saedi, A. A. (2006). The Role of Oral History in Historical Studies of Iranian Economy. *The Letter of Sadegh*, 30, 161-178.
25. Safari Kandsari, R., & Valeh, H. (2013). The Evaluation of the Mind and Body Relationship from a Functionalist Perspective. *Knowledge*, 69, 69-93.
26. Stanford, M. (2001). *A Companion to the Study of History*. Translated by Masoud Sadeghi, Tehran: SAMT Publication.

فصل‌نامه علمی پژوهش‌های تاریخی (نوع مقاله: پژوهشی)

معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه اصفهان

سال پنجاه و هفتم، دوره جدید، سال سیزدهم

شماره سوم (پیاپی ۵۱)، پاییز ۱۴۰۰، صص ۲۰-۱

تاریخ وصول: ۱۳۹۹/۹/۱، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۹/۴

Doi: <http://dx.doi.org/10.22108/jhr.2020.126066.2103>

تحلیل و تبیین دامنه و رویکردهای مختلف در تاریخ شفاهی

محسن کاظمی* - مرتضی نورائی** - رضا شعبانی صمغ‌آبادی***

چکیده

در ایران، تاریخ شفاهی دوره شکوفایی کمی خود را طی می‌کند. این شکوفایی کم‌وبیش، با مباحث نظری و روش‌شناسی موازی نیست. این روند ممکن است در آینده اعتبارمندی تاریخ شفاهی و جایگاه آن را تهدید کند. غفلت از مباحث نظری و روشی و تولید بی‌رویه آثاری با نام تاریخ شفاهی در ایران، کلیت این مقوله را به خطر خواهد انداخت. مسئله دامنه و رویکرد تاریخ شفاهی از جمله مباحثی است که شفاهی‌کاران به آن بی‌توجه یا دست کم، کم توجه‌اند. در این مقاله، شناخت تعریف تاریخ شفاهی و تفاوت‌های آن با خاطرات و سنت شفاهی فرض گرفته شده و از تکرار آن پرهیز شده است؛ همچنین دو موضوع بررسی شده است که توجه به آن ممکن است برای پژوهشگران رهیافت‌های مؤثری داشته باشد و به لحاظ معنایی و دانشی، آنها را در حیطه تاریخ شفاهی قدرتمند ظاهر کند. در این نوشتار به این پرسش پاسخ داده خواهد شد: دامنه تاریخ شفاهی تا کجا امتداد دارد و چه کسان و موضوعاتی را شامل می‌شود؟ سپس درباره سه رویکرد تأمل‌برانگیز تاریخ شفاهی، در مقام نظری، بحث خواهد شد. تاریخ شفاهی همچون بیشتر علوم انسانی در وضعیت بینارشته‌ای قرار دارد؛ بنابراین در مواجهه با این مکاتب، قادر است رویکردهای مختلفی داشته باشد. در این پژوهش، رویکردهای مطرح و انطباق پذیر با تاریخ شفاهی بررسی و ارزیابی خواهد شد.

واژه‌های کلیدی: تاریخ شفاهی، روش‌شناسی، کارکردگرایی، ساختارگرایی، رئالیسم انتقادی.

* دانشجوی دکتری تاریخ، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

mkazemi69@yahoo.com

** استاد گروه تاریخ دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسؤول) m.nouraei@ltr.ui.ac.ir

*** استاد گروه تاریخ، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

مقدمه

حضور داشته و اکنون نیز در دسترس‌اند تا مشاهده‌ها و یادها و خاطره‌های خود را از آن واگویند. تاریخ شفاهی و نظام پرسشی آن تعیین می‌کند در کدام مکتب نظری کدام راهبرد و رویکرد و روش را طی کند و کدام موقعیت را کسب کند. در این پژوهش به روش تبیینی و توصیفی گفته خواهد شد دامنه تاریخ شفاهی چه گستره‌ای دارد؛ همچنین سه رویکرد اجتماعی و فلسفی کارکردگرایی، ساختارگرایی و رئالیسم انتقادی در مواجهه با تاریخ شفاهی چگونه عمل می‌کند.

دامنه تاریخ شفاهی

هر دانشی برای خود دامنه و قلمرویی دارد: قلمرو عمومی و قلمرو اختصاصی. در قلمروهای عمومی راه برای ورود و ارتباط با دیگر دانش‌ها باز است؛ اما در قلمرو خصوصی، جز به زبان تخصصی و داده‌های کارشناسی، راه‌جستن به آن ممکن نیست. قلمرو خصوصی از وضعیت و مأموریت ذاتی هر دانش در حق همان دانش برخاسته است؛ اما قلمرو عمومی، ابزار و زبانی است برای ارتباط بین رشته‌های دانشی مختلف. دانش تاریخ شفاهی نیز در مجموعه دانش تاریخ قرار دارد و مأموریت اصلی آن، در حوزه تاریخ و مطالعه‌های تاریخی تعریف می‌شود؛ اما در قلمرو عمومی، منطق بینارشته‌ای دارد که بر آن روش‌ها و مهارت‌هایی مترتب است که می‌تواند میان رشته‌های مختلف پل ارتباطی ایجاد کند.

آیا تاریخ شفاهی چون در قلمرو تاریخ است، موضوع آن به گذشته باز می‌گردد؟ تاریخ شفاهی با ذهن و حافظه، رویدادها و وقایع را بازیابی می‌کند؛ بنابراین موضوع آن به لحاظ زمانی تا جایی ارجاع می‌یابد که برای ذهن تاریک نیست؛ اما در همین دامنه زمانی، موضوع‌ها ممکن است نامحدود باشند.

تاریخ شفاهی در جایگاه پدیده نوین تاریخ‌نگاری، بیش از هفت دهه است که راهی پر پیچ‌وخم را پیموده تا به وضع کنونی رسیده است. تاریخ شفاهی در افت‌وخیزهایی که داشته، از برخی مواضع عدول کرده و برخی دیگر را متعین کرده و از دامنه‌ای به دامنه دیگر غلتیده و قلمروهای بسیاری را درنوردیده است. مهم است پژوهشگر حوزه تاریخ بدانند بُرد زمانی و مکانی و موضوعی تاریخ شفاهی تا کدام افق امتداد دارد.

وقتی از گفتار و مسائل شفاهی سخن به میان می‌آید، چه بنخواهیم و چه نخواهیم، پای برخی علوم مانند زبان‌شناسی و انسان‌شناسی و روان‌شناسی نیز به میان کشیده می‌شود. تاریخ شفاهی در مواجهه با علوم مختلف و نظریه‌های پیشینی و کنونی، موقعیت‌های گوناگونی می‌یابد.

اطلاع و آگاهی از زمینه‌های نظری و دانش بنیادی علوم، در هر برهه‌ای، الهام‌بخش این موضوع است که تاریخ شفاهی قادر است با بسیاری از این نظریه‌ها ارتباط و قرابت یابد و شأن بگیرد و شأن ببخشد؛ البته تاریخ شفاهی قادر نیست با تمام نظریه‌ها ارتباط برقرار کند و گاه از آنها بُعد می‌گیرد و براءت می‌جوید و به معنا بخشیدن خود در آن قادر نیست. شکل ارتجالی تاریخ شفاهی، امکان وزن‌کشی آن را میان نظریه‌های مختلف فراهم کرده است. جالب است گاه در چند نظریه مقابل و متضاد، تاریخ شفاهی می‌تواند وجهی از وجوه گوناگون خود را تعریف کند و شأن بیابد.

در همه حال، رسش تاریخ شفاهی بر رسش تاریخی (گذشته‌ای) استوار است؛ یعنی موضوع آن به گذشته مربوط است؛ هرچند آن گذشته بی‌واسطه یا نزدیک باشد یا در گذشته شروع شده و تا زمان حال امتداد یافته باشد. این رسش به دنبال کسانی است که در این گذشته

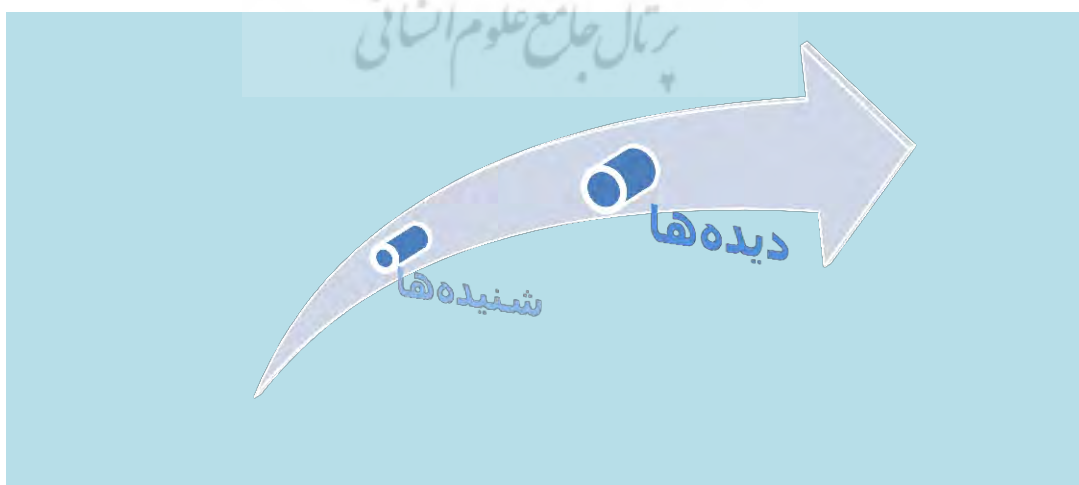
آرشیوها و منابع خود به دست مورخ اکراه دارند؛ بنابراین ممکن است وقایع و رخداد‌های مهمی از دید همگان پنهان بماند. جایی که چنین تلاش‌هایی ناموفق بوده‌اند، جایی است که خاطره‌ها و پژوهش‌های شفاهی و نه اسناد کتبی، آنها را شناسانده‌اند (استنفورد، ۱۳۸۸: ۲۵۷).

تاریخ شفاهی در مقام تاریخ‌نگاری ممکن برای همگان و نوعی جدید از تاریخ‌نگاری اجتماعی، در سه حوزه زمانی و مکانی و موضوعی، یعنی رویداد و حادثه و پدیده، درخور مطالعه است.

دامنه تاریخ شفاهی به علت پایان‌پذیری عمر انسان و محدودیت‌های ذهن و حافظه، از گذشته نزدیک شروع می‌شود و اکنون را درمی‌نوردد و به آینده می‌رسد. عمر و ذهن انسان اجازه نمی‌دهد تاریخ شفاهی به بیش از سه نسل بازگردد، نهایتاً جد و جدّه. در افق تاریخ شفاهی، آخرین تیغه‌ای که از کوه خاطر و یاد شاهدان درخور رؤیت است، حدود ۱۶۰ سال نمی‌تواند ارتفاع داشته باشد که ۸۰ سال آن در مه و ابر است؛ چون فقط تا حد شنیده‌ها بُرد دارد. با این سخن، دامنه تاریخ شفاهی از دیده‌ها تا شنیده‌ها کشیده می‌شود. حرکت طولی اعتباری یک روایت شنیده تا دیده به این شکل است:

پرسش مهم این است: برای نگارش تاریخ، ماده و اسناد و شواهد تاریخی در دست چه کسانی است؟ منابع و شواهد تاریخی تا چه حد در دسترس‌اند؟ استنفورد (Stanford) پاسخ می‌دهد وقتی فنون نو کامل شدند، منابع نویی هم ایجاد می‌شوند. در پژوهش‌های تاریخی، کسانی که به علت کم‌سوادی قادر نبودند تاریخ خود را ثبت و تحریر کنند، حال با این روش‌ها و فنون، به طرز گسترده‌ای چنین امکانی می‌یابند. او می‌افزاید آنها در حافظه و از برداشتن خاطره‌ها توانمندند و می‌توان از آنها در ثبت تاریخ استفاده کرد.

حتی در بین ملت‌های باسواد، افراد بسیاری به‌واسطه پیری یا نبود آموزش نمی‌توانند خاطره‌های خود را بنویسند؛ اما در طول عمر شصت یا هفتاد یا هشتادساله خود، تجربه‌های مهمی دارند که نقل کنند. بدین‌سان، بخش‌های تازه‌ای از حوزه تاریخی، به‌ویژه در تاریخ اجتماعی، به روی مطالعه مورخ باز می‌شود. به این ترتیب، استنفورد درصدد است بگوید تاریخ‌نگاری برای همگان امری ممکن شده است و دامنه آن تمام لایه‌های اجتماعی، از بی‌سواد تا سال‌خوردگان را دربرمی‌گیرد. او تأکید می‌کند تمامی حکومت‌ها، نه فقط خودکامگان، از در اختیار گذاردن

به علت تلون و تفاوت در پژوهش‌های تاریخ شفاهی، عنصر شناخت در آن ضوابطی نامعین دارد. از صورتی نامنظم تا نظام‌مند و مرتب، گاه عینی و گاه ذهنی که از دامنه به طور کامل علمی تا شهودی در سیلان است.

دامنه موضوع های تاریخ شفاهی نیز نامحدود است. در اینجا، موضوع بحث انسان و جهان پیرامون اوست: انسان و محیط. هر آنچه پیرامون زندگی انسان روی داده است و روی می‌دهد، می‌تواند موضوع بحث تاریخ شفاهی باشد. از آثار مادی گرفته تا آثار ذهنی. تاریخ شفاهی را نمی‌توان به دل اعصار دور برد؛ اما اگر از آن عصر، اثری مادی برجای مانده باشد، تاریخ شفاهی قادر است با آن پیوند بیابد. حتی آثار باستانی و باستان‌شناسان این قابلیت را دارند که موضوع خوبی برای پژوهش تاریخ شفاهی باشند. هر اثر باستانی علائم و نشانه‌هایی دارد که به توضیح و تفسیر نیاز دارند که در مصاحبه هدفمند تاریخ شفاهی با باستان‌شناسان دستیاب می‌شود؛ همچنین باستان‌شناسان از کاوش‌ها و پژوهش‌های خود، خاطره‌ها و آموخته‌ها و تجربه‌های ارزشمندی دارند که تاریخ شفاهی قادر است در ضبط و ثبت و نشر آنها نقش مهمی ایفا کند.^(۱)

وقتی گفته می‌شود تاریخ شفاهی حوزه‌های گوناگونی از علوم و وقایع فرهنگی و اجتماعی و سیاسی را دربرمی‌گیرد، نباید تاریخ‌زدگی شفاهی القا شود؛ همچنین نباید این تصور پدید آید که مشکل و مسائل تاریخ‌مند دیگر علوم، با تاریخ شفاهی حل‌شدنی است و می‌توان تمام تحولات میان آنها را با تاریخ شفاهی مطالعه کرد. چنین گزاره‌ای منطقی به نظر نمی‌رسد و علمی و صحیح نیست. قرار نیست تمام تحولات علوم فقط با نگاه تاریخی مذاقه شوند. این مطالعه فقط مطالعات و تحولات زمانی را شامل

می‌شود نه تحولات ذاتی و تخصصی علوم را؛ یعنی تحولاتی را واکاوی می‌کند که زمان‌مندند.

در این صورت، مورخ شفاهی باید نیک بداند ورودش به هریک از رشته‌ها فقط ورود زمان‌مند است. عمده کار تاریخ شفاهی در انتخاب موضوعات مختلف، ثبت و ضبط تحولات زمانی پدیده‌هاست؛ البته دیگر علوم می‌توانند از تکنیک و تاکتیک تاریخ شفاهی، به علت ماهیت میان‌رشته‌ای، برای تحولات و تغییرات غیرزمانی استفاده کنند. «رویکرد میان‌رشته‌ای معتقد است که نمی‌توان یک چشم‌انداز معرفتی، روش و علائق خاصی را به یک رشته قائل بود و به جای تک‌بعدی بودن، باید به تعامل چندین رشته روی آورد» (پورکریمی، ۱۳۹۳: ۱۳۹). از این روست که جنس مصاحبه یک مردم‌شناس و جامعه‌شناس و اقتصاددان، از تحولات جمعی و رفتارهای جمعی و تغییرات اقتصادی، ممکن است به مانند شکل مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، ثبت و ضبط نظر یا پذیرش و رد آن، تنها با همان روش‌های تاریخ شفاهی همراه باشد.

اکنون در ایران، دامنه پژوهش‌های تاریخ شفاهی گسترده است و مراکزها و سازمان‌های دولتی و بودجه‌گیر موظف شده‌اند تاریخچه سازمان متبوع خود را به شکل تاریخ شفاهی به ثبت برسانند. از این میان باید به تاریخ شفاهی سازمان هلال‌احمر، تاریخ شفاهی آموزش و پرورش، تاریخ شفاهی آموزش عالی و تاریخ شفاهی وزارت ارتباطات اشاره کرد. تعدادی از دانشگاه‌ها نیز به نگارش تاریخچه خود برخاسته‌اند؛ از جمله دانشگاه علوم پزشکی ایران، دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشگاه شهید بهشتی و دانشگاه آزد اسلامی.^(۲)

افزون بر این، در همین راستا کارهای درخوری نیز در تاریخ شفاهی ادبیات معاصر ایران، تاریخ شفاهی ایران‌شناسان ایتالیایی، تاریخ شفاهی دوبله،

رایحه خوشی می‌پراکند و آرامگاه در روح و روان، حس غم و اندوه می‌دمد. مرزهای جغرافیایی موفق شده‌اند مرزهای فرهنگی مختص خود را ایجاد و تقویت کنند. در این وضع، حس به مکان، حس به خصلت‌های غیرمادی مکان است.

پس لازم است مورخ شفاهی با حساسیت بسیار، مقوله مکان را در یادآوری‌های راوی در پیش رو داشته باشد.

تاریخ شفاهی با ارتباطی که به‌لحاظ نظری و کارکردی با دیگر رشته‌های علوم انسانی برقرار می‌کند، می‌تواند دامنه و قلمرو خود را گسترش دهد و برای جامعه، اعتلای فرهنگی و انسانی به ارمغان آورد.

کارکردگرایی (functionalism) و تاریخ شفاهی

کارکردگرایی یکی از نظریه‌های مهم در جامعه‌شناسی است. فارغ از چگونگی، کارآمدی و ناکارآمدی این رویکرد و برقراری نسبتی بین این رویکرد با تاریخ شفاهی جای تأمل دارد.

این رویکرد تأمین‌کننده منافع چه کسان و جوامعی است؟ برخی برآنند که زادگاه فرهنگی چنین مبحثی متفاوت بوده است؛ بنابراین کاربرد آن در جغرافیای دیگر، محل تردید است: «کارکردگرایی محصول علم مدرن بوده و متناسب با فرهنگ سودمندگرایی طبقه بورژوا در آمریکا شکل گرفته و در ابتدا تأمین‌کننده منافع آن طبقه بوده است. این رویکرد نظری دارای پیش‌فرض‌های هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، انسان‌شناسی و روش‌شناسی مختص به خود است. به دلیل تعایر این پیش‌فرض‌ها با فرهنگ جامعه اسلامی، کارکردگرایی معهود نمی‌تواند مسائل این سنخ جوامع را به‌خوبی تبیین نماید؛ مگر اینکه بنیان‌های فرهنگی آن جوامع را با خود همسو نماید و آن را بومی سازد» (فصیحی، ۱۳۸۹: ۱۰۹).

تاریخ شفاهی معماری ایران، تاریخ شفاهی موسیقی ایران، تاریخ شفاهی شهرها، تاریخ شفاهی زنان و تاریخ شفاهی سینما صورت گرفته است.^(۳)

برخلاف پژوهش‌های تاریخی چشمگیری که پس از سقوط سلسله پهلوی در ایران انجام شده است، رهیافت مجموعه‌های تاریخ شفاهی در ایران، با هدف جبران کمبود محسوس انتشارات تاریخی، به ویژه تاریخ اقتصادی، بوده است. هدف از این اقدام آن است که ابعاد سیاسی رویدادهای تاریخی را که به آن بسیار توجه شده است، کناری گذارد و تحولات اساسی اجتماعی و اقتصادی آن دوره را واکاوی کند (سعیدی، ۱۳۸۵: ۱۶۲).

به‌لحاظ دامنه مکانی، پرپیداست که تاریخ شفاهی روایت‌ها و مشاهده‌هایی را شامل می‌شود که در مکان‌های زیست و جدال راوی قرار دارند. انباشت خاطره‌ها در ذهن‌ها بدون در نظر گرفتن مکان آنها ممکن نیست. راوی که هیچ‌گاه ینگه دنیا را ندیده و تجربه نکرده است، نمی‌تواند خاطره و یادی از آن داشته باشد. مکان ظرف حادثه است. مظروف حوادث و رویدادها فقط در مکان است که شکل می‌گیرد (نورائی، ۱۳۸۷: ۴۹ و ۵۰).

هیچ حادثه و واقعه‌ای در خلاء رخ نمی‌دهد. این امر ممکن نیست که راوی در بیان یاد و خاطره و مشاهده‌های خود، به مکان اتکا نکند و درباره آن سخن نگوید. حواس مورخ شفاهی نباید از این مؤلفه پرت باشد؛ پس به تبع دانش تاریخی، موضوع بحث در تاریخ شفاهی هم زمان‌مند است و هم مکان‌مند (نورائی، ۱۳۸۷: ۴۸ و ۴۹).

مکان، عنصری هویتی به شمار می‌رود. انسان به مکان حس تعلق دارد و بسیاری از جنگ‌ها و تحول‌های بزرگ، به علت دست‌خوردگی در این عنصر شکل گرفته است. در هر یاد و خاطری، زادگاه

بر این نظرند که «ما» جهان اجتماعی را شکل می‌دهیم. بدون شناخت «ما»، این جهان بسان موجودات تجربی همسان با جهان طبیعی با ساختارهایی انعطاف‌ناپذیر و ناملموس‌اند که فرد در آن متولد می‌شود و می‌زید و می‌میرد، بدون اینکه تأثیری بر آن داشته باشد (گولدنر، ۱۳۸۳: ۱۰ و ۱۴ و ۴۴).

نگاه کارکردگرایی بر انسان، ابزاری است. انسانی که روابطش درخور اندازه‌گیری است. «از حیث روش، کارکردگرایی معتقد است انسان مانند شیء و پدیده‌های اجتماعی مثل پدیده‌های طبیعی دارای وجود مستقل و قانون‌مندند. کار دانشمند اجتماعی، کشف قوانین حاکم بر آن است» (اخوان نبوی، ۱۳۹۲: ۳۲).

در کارکردگرایی، نسبت میان عناصر اجزا و کل طرح است. اینکه جزء در پی کل است و این اجزاند که در شکلی نظام‌مند، کل را شکل می‌دهند. تعامل درست جزء با کل، تعادل سیستم را ایجاد می‌کند. رابطه تعریف‌شده میان جزء و کل، می‌تواند از کنشی متقابل برآمده باشد که بر هم تأثیر می‌گذارند و از هم تأثیر می‌گیرند؛ البته اگر رجحانی پیش آید، این جزء است که باید به نفع کل کنار بکشد یا از بین برود (نوابخش، ۱۳۹۵: ۳۹ و ۴۰).

در مسیر کشف روابط بین پدیده‌های اجتماعی جهان کارکردگرایان، در خواهیم یافت وقتی انسان بسان ابزار، امکان اندازه‌گیری دارد و سویه‌ای در جهت جمع دارد، آنگاه پیش‌فرض جبرانگاری پیش رو قرار می‌گیرد که «جامعه نسبت به انسان برتری دارد و انسانی که وظایف محوله از سوی جامعه را انجام دهد، «انسان خوب» است. انسانی که به طور ذاتی ارضاناپذیر است. شرایط این انسان از ساخت‌ها، نقش‌ها و پایگاه‌های اجتماعی فراتر نمی‌رود» (فصیحی، ۱۳۸۹: ۱۱۳).

این نگاه چون فطرت الهی و خصلت‌های ذاتی و

نخستین وجه‌اشتراک کارکردگرایی با تاریخ شفاهی در خاستگاه آنهاست. متن و بستر شکل‌گیری هر دو جهان غرب است و باتوجه به زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی و سیاسی، پا به عرصه نظر و عمل گذاشته‌اند. در جامعه ایران، هر دوی اینها به طرز چشم‌گیری طرفدار یافته است. کارکردگرایی بیشتر در دانشگاه اقبال یافته است و آموزش داده می‌شود و تاریخ شفاهی، در نهادها و سازمان‌ها و مرکزهای مطالعاتی خارج از دانشگاه و به‌طور عمده با ماهیت حاکمیتی، علاقه‌مندانی را در پی خود می‌کشد. بنابراین هر دو این دانش (نظریه و رویکرد) و روش، واقعیتی موجود در ایران‌اند و لازم است به نسبت واقع بین هر دو توجه شود.

در منطق کارکردگرایی و به لحاظ مفهومی، معنای کارکرد اثر یا پیامدی در پدیده‌ای است که در نظامی اجتماعی ثبات و بقاء و انسجام دارد. این معنا از همان دو معنای ریاضی (تابع) و زیستی (فعالیت و منشأ اقدامی بودن) مشتق شده است و حاوی مفاهیم کل و جزء و رابطه است (فصیحی، ۱۳۸۹: ۱۱۰ و ۱۱۱).

در مکتب کارکردگرایی، مسائل و روابط اجتماعی بسان موجود زنده دیده شده است که می‌تواند تابع اندام‌وارگی و نظریه سیستمی باشد. کلی که دارای اجزایی هماهنگ است و حرکت و حالتی هم‌پوشان دارند. در این مجموعه، عناصر و اجزا نمی‌توانند مسیری جدای از پیکره کل بپیمایند. حیات و نمود و بود این مجموعه، به همراهی و هم‌نوایی کل با اجزاء و اجزاء با کل بستگی دارد. چنین است که در کارکردگرایی، هدف از رابطه کلیت و اجزا زنده نگه‌داشتن سیستم است (نوابخش، ۱۳۹۵: ۳۸).

در نظر کارکردگرایان، تصویر جهان چگونه تصویری است؟ تصویری انتزاعی یا واقعی؟ گولدنر (Gouldner) آن را واقع‌گرایانه می‌داند. کارکردگرایان

حال باید دید رویکرد کارکردگرایانه در تاریخ شفاهی چه دلالتی دارد و قادر است کدام سنگ بنا را پی افکند یا سست کند.

تاریخ شفاهی در مواجهه با کارکردگرایی قابلیت تعریف و تفسیر دارد. از آنجا که این مکتب بر بنیان نخستین نظریه‌های سیستمی استوار است و به شباهت جامعه با موجودات زنده اعتقاد دارد، می‌تواند در تاریخ شفاهی، تعیین خاصی بیابد. جامعه موجود زنده انگاشته شده است؛ چون هستی و ساخت و روابط درون آن تابعی است از انسان. همین انسان و جامعه‌ای که در آن رابطه‌ها و ساخت‌ها شکل گرفته است، موضوع تاریخ شفاهی است. تاریخ شفاهی برساخته انسان است و در معادله‌های زیست و اندیشه او محاسبه‌کردنی است. بنا بر نظریه اندام‌وارگی، ساخت تاریخ شفاهی باید با جامعه هماهنگ باشد. جامعه‌ای که انسان را فرع و مجبور در هماهنگی با دیگر اجزا می‌داند؛ اما چنین نیست؛ چون تاریخ شفاهی روایت انسان است و روایت زمانی حادث می‌شود که نقصانی وجود داشته باشد و نقصان برهم‌زننده تعادل سیستمی است. این نمایی واقعی از کارکردگرایی در تاریخ شفاهی است.

انسان مجبور در کارکردگرایی، پاسخ‌گوی انسان مخیر تاریخ شفاهی نیست. انسان تاریخ شفاهی برای ساخت جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند، دست به انتخاب می‌زند و کاربردی‌ترین راه ساخت و اصلاح و تعالی جامعه را پیش می‌گیرد؛ اما در قاموس کارکردگرایی، انسان فقط تابعی است از اوضاع جامعه. انسان و محیط و روابط بین این دو، موضوع تاریخ شفاهی است. انسان دارای حالت‌های مجموعه‌ای یا سیستمی است. تاریخ شفاهی اگر تاریخ حال نبود، ممکن نبود از حال و حالت صحبت کند یا تغییرات آن را بررسی کند. برای مطالعه حالت‌های

نیز ویژگی‌های روانی و حقایق روحانی انسان را در نظر نمی‌گیرد، در فرهنگ اسلامی دچار اشکال می‌شود. تاریخ شفاهی نیز در موضوع مطالعه خود، یعنی انسان، فاقد این خصلت‌ها و ویژگی‌ها نیست. در تاریخ شفاهی، نمی‌توان بدون در نظر گرفتن خصلت‌های روحی و روانی و فطری راویان، به تاریخ‌گری شفاهی روی آورد.

به‌لحاظ معرفت‌شناسی، کارکردگرایی معتقد است حس، تنها راه شناخت است؛ در حالی که حس یکی از راه‌های شناخت عالم هستی، در کنار ابزارهای دیگر همچون عقل است. در واقع، کارکردگرایی با تأکید صرف بر حواس و دانش اثباتی خود، دچار وهم شده است (آیتی، ۱۳۹۸: ۹۸).

موضوع تاریخ شفاهی انسان و جهان پیرامون اوست و در مسیر شناخت انسان و پدیده‌های اجتماعی حاکم بر جهان او، تمام مناسباتش را در نظر می‌گیرد. انسان موضوع مطالعه تاریخ شفاهی، واجد روح و احساس و روان است که اندازه‌گیرناپذیر است. این انسان خود، تاریخ‌ساز است و در فرجام جامعه نقش دارد و وجودش فرع از جمع نیست. در تاریخ شفاهی، رابطه میان انسان و جامعه دو سویه مطالعه می‌شود. انسان از بافت و زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی تأثیر می‌گیرد و با تأثیرپذیری از منش و روش متعارف و نامتعارف جمع، تاریخ خود را می‌سازد.

در نگاه جبرگرایانه کارکردگرایان، انسان محصول اجتماع است که از خود هیچ‌گونه اراده و استقلالی ندارد و همواره از جامعه تأثیر می‌پذیرد. «کارکردگرایان، ضمن اعتراف به دوگانگی ساختاری فطرت انسان و با اصالت‌دادن به اجتماع، روح به معنای متافیزیکی آن را انکار کرده، جامعه را به منزله روح انسان تلقی می‌کنند که ماهیت انسان و اعمال و رفتار او را شکل می‌دهد» (اسدالله‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۹).

و حتی جریان‌های رویاروی و تخصصی را نیز مد نظر قرار می‌دهد (میرجعفری، ۱۳۸۸: ۱۰۵ تا ۱۰۸).

نگاه کارکردگرایی با اصل شمردن جمع یا برتری جامعه بر انسان، می‌تواند بنیان‌های تاریخ شفاهی را درهم بریزد. اصالت در تاریخ شفاهی، شواهد به‌دست آمده از بازیابی ذهنی است. ذهنی که فردی است. جامعه به‌خودی‌خود فاقد حافظه جمعی است و این حافظه از یک‌یکان افراد جامعه شکل می‌گیرد؛ اما می‌تواند از نظم اندام‌واره‌ای پیروی کند و برای تعالی فرهنگ جامعه پیش برود.

کارکردگرایی با ریشه‌ها و منشأ تاریخ شفاهی کاری ندارد و توجه خود را به کارکردهای آن معطوف می‌کند؛ به عبارتی، کارکردگرایی در تاریخ شفاهی، کارکردهایی همچون انسجام‌بخشی، جامعه‌پذیری، ارائه نظم و تقویت ساخت‌ها را تأیید می‌کند؛ در حالی که تاریخ شفاهی، به علت ذهنی بودن محصولش، قادر است انسجامی را بگسند و اعتباری را بی‌اعتبار کند.

در همه حال، کارکردهای تاریخ شفاهی خلاقانه است و نمی‌تواند در بند اصالت این یا آن بماند. کارکردهای تاریخ شفاهی رویه‌ای عملی است و هر آن ممکن است موضوعی که راوی آن متمرکز است، چرخش جهت دهد؛ چنانکه آبرامز (Abramz) می‌گوید: «باید بدانید که احتمال تغییر اهمیت موضوع برای راوی در طول زمان همیشه وجود دارد و چپستی و چگونگی یادآوری را نیز تغییر می‌دهد» (آبرامز، ۱۳۹۷: ۲۵۴).

ساختارگرایی (structuralism) در تاریخ شفاهی

انسان‌شناسی ساختارگرا با روابط خویشاوندی و تبار سروکار دارد؛ اینکه جامعه پدرسالار و مادرسالار چه ویژگی‌هایی دارند. ساختارگرایی تاریخ یعنی، در جامعه

مجموعه‌ای لازم است هر جزء و عنصر را در جای خود قرار داد و تغییرات آن را بررسی کرد. بنابراین در کارکردگرایی، برآیند تاریخ شفاهی به‌خودی‌خود جزئی از کلیتی با ساخت‌های مختلفی است که در پی ایجاد تعادل اندام‌وار است.

برای کارکردگرایان، حالت‌های ذهنی پذیرفتنی است؛ اما بدون در نظر گرفتن رفتار و حالت‌های مغزی و فیزیکی. «کارکردگرایان ذهن را کارکرد می‌دانند که رابطه علی با درون‌داد، برون‌داد و سایر حالات ذهنی دارد و با این کار نقش خاصی را ایفا می‌کند» (صفری کندسری، ۱۳۹۲: ۷۱).

این رویکرد، کارکردگرایی، در اثبات‌گرایی ریشه دارد و مدعی است هر پدیده اجتماعی باید در پرتو نقش و وظیفه عینی بررسی شود که در هر نظام وجود دارد (اخوان نبوی، ۱۳۹۲: ۲۱). بنابراین از این نظر، با تاریخ شفاهی زاویه دید می‌یابد. بنا بر همین مفهوم، می‌توان تاریخ شفاهی را در جایگاه یک پدیده، در مقایسه با نقشی بررسی کرد که در هر نظام اجتماعی دارد. تاریخ شفاهی روش احصای داده‌ها و بازیابی ذهنی رویدادها در فرایندی بین‌الذهانی است. در وظایف تاریخ شفاهی، عینیت وجود ندارد و بررسی آن در حکم پدیده‌ای ملموس امکان‌پذیر نیست.

نگاه کارکردگرایی در اصل دانستن جمع نسبت به انسان، با تاریخ شفاهی تفاوت دارد. در تاریخ شفاهی هیچ‌یک کدام برتری ندارد. اگر برتری هم باشد، باید آن را در موضوع و مفهوم جست و اصالت را به موضوع داد.

در تاریخ کلاسیک، مطالعه‌ها خطی است و بیشتر، نگاه تقلیل‌گرایی بر آن حاکم است؛ اما رویکرد تاریخ شفاهی، به‌طور عمده غیر خطی است و به‌تبع نگرش‌های پسامدرن تاریخی، شبکه‌محور است و نمایشی از جریان‌های موازی و تودرتو، با تعامل منطقی،

ساختارگرایی مد نظر است، در سه حوزه اساسی است: اول در حوزه زبان‌شناسی بعد در حوزه مردم‌شناسی و سپس در حوزه جامعه‌شناسی» (نوذری، ۱۳۹۳: ۳۵۴).

نوابخش نیز ساختارگرایی را نگرشی زبان‌شناسانه می‌داند که در مقابل نگرش‌های اومانستی قرار گرفت. «عمل، امتیاز و آگاهی انسان را به‌عنوان سوژه نفی می‌کند و در جست‌وجوی ساختارهای پنهان و ناخودآگاهی است که وجوه مختلف زندگی بازتولید آن به شمار می‌رود.» به عبارتی، برای درک پدیده‌ها نیاز است به ساختارهای ذهنی و فرهنگی نهفته و مسلط رجوع کرد. می‌توان در پس هر فراورده فرهنگی، عناصری یافت که با یکدیگر رابطه‌ای شبکه‌وار دارند. همین روابط، ساختاری کلی را شکل می‌دهند و در مرکز پدیده فرهنگی جای می‌گیرند. وقتی این ساختار کشف شود، تمام اجزا را می‌توان در حکم بازتولید، برحسب آن ساختار توضیح داد (نوابخش، ۱۳۹۵: ۴۹).

بنا بر این نگره، تاریخ شفاهی ناتوان از بهره‌مندی است؛ چون در تاریخ شفاهی، عمل و امتیاز و آگاهی انسان، محور پژوهش است و در پرتو همین امر، دسترسی به ساختارهای پنهان فرهنگی و اجتماعی ممکن می‌شود. در حالی که در این نگرش، اصالت را به روابط میان ساختارهای ذهنی و فرهنگی می‌دهد که پس از آن، اجزا خود را با آن تطبیق می‌دهند. تاریخ شفاهی منکر تأثیر روابط ساختارها بر اجزا و اعضا نیست؛ اما در عمل نشان داده با آگاهی و عمل اجزا، موفق شده است روی ساختارها تأثیر گذارد.

در مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، راوی در مقام عضو جامعه، با بهره‌مندی از آگاهی و امتیاز عمل خود، گذشته را بازسازی می‌کند. بدیهی است او در پیش و پس روایت خود، خواه‌ناخواه از ساختارهای حاکم بر پیرامون خود تأثیر می‌پذیرد؛ اما قادر است

یک سری ساختارها وجود دارند که قواعد و نظام اجتماعی آن را تعریف می‌کند. در برابر نگاه ساختارگرا، نگاه سازمندگرا وجود دارد. در ساختارگرایی، حرکت از واقعیت به متن است و در سازمندگرایی (organizationalism) از متن به واقعیت.

سازمند یا اندام‌واره مبین نوعی رابطه منظم و سیستمی است. سازمندگرایی از هماهنگی بین تمام اجزا و اعضا حکایت دارد. در سازمندگرایی، حرکت هماهنگ ارگانیک اجزا و اعضا حرکت و تغییر ساخت ها و بسترهای فرهنگی و اجتماعی را موجب می‌شود؛ در حالی که در ساختارگرایی، این انگاره‌ها و ساخت‌های موجود جامعه‌اند که با قوانین، روابط، الگوها و پارادایم‌های خود موجب حرکت و تغییرات یک‌یک اجزا و اعضا می‌شوند و در واقع، پدیدآور رویدادها می‌شوند.

برای مثال در بحث فرم در عرصه ادبیات، فرم سازمند فرمی برگرفته از ماهیت موضوع مد نظر نویسنده است و در مقابل فرم مکانیکی قرار می‌گیرد که از قوانین و قراردادهای تحمیل‌شده بر ماهیت موضوع پیروی می‌کند. «این نظریه مولود توجه از فیزیک نیوتنی و تفسیر آن از جهان به‌گونه‌ای کاملاً مکانیکی به زیست‌شناسی است» (رضایی جمکرانی، ۱۳۹۷: ۳۰).

برخی ساختارگرایی را جریانی فکری و نظری می‌دانند؛ چنانکه در سیر جایابی خود، در گرایش‌های متنوع علوم انسانی گفته می‌شود: «ابتدا در حوزه‌های زبان‌شناسی و سپس در حوزه نقد ادبی و مطالعه‌های ادبی و پس از آن در حوزه مردم‌شناسی رشد پیدا کرد و از حوزه‌های مردم‌شناس به تدریج وارد حوزه‌های جامعه‌شناسی شد. به طوری که ساختارگرایی در جامعه‌شناسی به‌عنوان یک رویکرد روان‌شناسانه مطرح شد. بیشترین محل بالندگی و اعتبار و رشدی که برای

با فراورده فرهنگی خود، ساختار را نیز متأثر کند. وقتی اجزا در شبکه‌های مختلف، بسته به آگاهی و عمل خود، سلولی را پر می‌کنند، بی‌تردید بر شبکه روابط تأثیر می‌گذارند.

این گونه، ساختارگرایی در حوزه تاریخ نگری است که پدیده‌ها را به صورت کلی منسجم و به هم پیوسته، متشکل از اجزا و عناصری می‌بیند که در پیوند متقابل و همبسته با یکدیگرند. پیوند متقابلی که تاثیرگذارانه و تأثیرپذیرانه است. «ساختارگرایی حوزه‌های مطالعاتی تاریخ یا موضوعات و سوزدهای اساسی، مطالعه تاریخ را تقلیل می‌دهد. به این ترتیب، به نوعی رویکرد تقلیل‌گرایانه تبدیل می‌شود یا در واقع، به نوعی تقلیل‌گرایی تن در می‌دهد؛ چون تاریخ را از شکل وقایع، حوادث و رخدادها به شکل ساختارها کاهش می‌دهد» (نوذری، ۱۳۹۳: ۳۵۷ و ۳۵۸).

بنابراین اگر با نگاه اندیشمندان حوزه تاریخ به تاریخ شفاهی نگریسته شود، باید آن را به منزله ساختاری در نظر گرفت که از اجزا و عناصر گوناگون، با مناسباتی اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی، در هر جامعه شکل یافته است. یکی این ساختارها در کنار هم قادرند از انحنای تاریخ بیرون کشیده شوند و زبان، آیین، شخصیت و هویت جامعه را نمایندگی کنند.

در همین قاموس است که تاریخ‌نگاری از پایین به بالا شکل می‌یابد. مشارکت‌کنندگان و نگاه ذهنی آنها، این جهان‌بینی را با توجه به درک یا معنای پدیده شکل می‌دهند. مشارکت‌کنندگان با بیان فهم و برداشت از موضوعی، در واقع از معنای حاصل از راه تعامل اجتماعی با دیگران و تجارب شخصی خود، صحبت می‌کنند. ممکن است در چنین حالتی، از دیدگاه‌های افراد به الگوهای گسترده‌تر و درنهایت، به نظریه‌ای رسید (کرسول، ۱۳۹۰: ۲۵).

بحث تقلیل‌گرایی یکی از نقدهایی است که بسیار

جدی به ساختارگرایی وارد شده است؛ چون تاریخ را از شکل وقایع و حوادث و رخدادها، به شکل ساختارها کاهش می‌دهد. انتقاد دیگر به ساختارگرایی از این روست که ساختارگرایی در ابتدا، جریانی ضد نخبه‌گرایی نمایانده شد؛ در حالی که سپس خود به جریانی نخبه‌گرا تبدیل شد. حتی برخی از گرایش‌ها را نادیده می‌گرفت که در سال‌های دهه ۱۹۶۰م، در قالب جنبش‌های اعتراضی، شکل گرفته بود و گاهی به محکومیت آنها برمی‌خاست (نوذری، ۱۳۹۳: ۳۷۳).

در اصل، تاریخ ساختارگرا هیچ‌گاه واقعه را بررسی نمی‌کند. تاریخ به مثابه روایت یا تاریخ به مثابه رویداد از جمله گرایش‌ها و جریان‌هایی است که ساختارگرایی در نقطه مقابل آن می‌ایستد؛ یعنی حادثه‌ای که روی داد و نیز آن واقعه را فقط در صورتی می‌پذیرد که یک ساختار تلقی شود. بسترها و مناسباتی که وقایع از دل آن بسترها و وقایع سر برمی‌آوردند، این برای آنها حائز اهمیت است و باید بررسی شود. «رویکردی که استنفورد ارائه می‌دهد این است که می‌گوید ساختار عبارت است از یک پیکره و آمیزه سازمان‌یافته از بخش‌ها و اجزا یا عناصری که در پیوند و رابطه متقابل و دوجانبه و تأثیرگذار بر هم قرار دارند. پس بنابراین این تعریف کلی در حقیقت مورد اجماع قرار می‌گیرد. پس هر جریانی که بتواند به صورت یک هویت منسجم و یکپارچه که متشکل از اجزا و عناصر یا بخش‌های سازنده و مبین وجود پاره‌ای رابطه‌های تأثیرگذار بین آنها باشد، یک ساختار تلقی می‌شود» (نوذری، ۱۳۹۳: ۳۷۲ تا ۳۷۵).

اگر تاریخ شفاهی گویای رویکرد ساختارگرایانه باشد، باید پذیرفت که عمل و امتیاز و آگاهی انسان از درجه اهمیت ساقط می‌شود و روابط شبکه‌وار عناصر ساختی، در کانون و هسته پدیده‌های تاریخی قرار می‌گیرند؛ به عبارتی کشف ساختارهای پنهان و

تمایز خبر از واقعیت تاریخی چگونه است؟ کدام رخدادهای خارج از جهان ذهن تاریخ اند. داده‌های موجود در تاریخ، کدام درست اند کدام غلط؟ این پرسش‌های تاریخی‌گری را می‌توان با رویکرد «رنالیسم انتقادی» بررسی کرد.

ارزیابی فرایندهای اجتماعی تاریخ، در شمار دغدغه‌های مهم فیلسوفان و دانشمندان علوم اجتماعی و عالمان علوم طبیعی بوده است. هدف از این اقدام، کشف خصیصه و ماهیت فرایندهای اجتماعی در تاریخ است تا بلکه پیش‌بینی و تبیین فرایندهای اجتماعی ممکن شود. این رویکرد، نخست در اندیشه فیلسوفان یونانی و به ویژه افلاطون ظهور پیدا کرد. رویکردی که تداوم خود را حفظ کرد و فیلسوفانی همچون هگل (Hegel) و مارکس (Marx) نیز تلاش کردند ماهیت این فرایندها را متزع کنند و به صورت الگوی مفهومی درآورند (کلاته ساداتی، ۱۳۸۹: ۱۴۷ و ۱۴۸).

رنالیسم انتقادی، در فلسفه علوم اجتماعی، نگرشی مشهور است که روی باسکار (Roy Bhaskar) مطرح کرد. او ابتدا ضعف‌ها و مشکل‌های رنالیسم خام و اثبات‌گرایی را بیان کرد؛ سپس رنالیسم انتقادی را مطرح کرد. به اعتقاد او، اثبات‌گرایی در تبیین و توضیح پدیده‌ها، واقعیت و ذهن را بیش از حد ساده می‌انگارد. اثبات‌گرایی در پی تقلیل لایه‌های متعدد واقعیت به لایه قوانین علی حاکم بر رویدادها (events) و در پی آن، تقلیل لایه‌های متعدد معرفت به لایه معرفت تجربی، از پدیده‌ها تصویری ناقص و نادرست ارائه کرده است. به باور باسکار، این تقلیل‌گرایی تلاشی جز یک مغالطه معرفتی نیست. باسکار براساس رنالیسم انتقادی، فلسفه جدیدی برای علم عرضه کرده است (فتوتیان، ۱۳۹۱: ۹۴).

تاریخ شفاهی ماهیتی اجتماعی دارد و از دیدگاه هستی‌شناسانه رنالیسم انتقادی، هر واقعه اجتماعی از

ناخودآگاه در تاریخ شفاهی، به عناصر (اجزا) امکان بازسازی وجوه مختلف گذشته را می‌دهد.

با نگاه ساختارگرایی است که تاریخ شفاهی به دنبال تشخیص و تعیین روابط و انگاره‌های اجتماعی، یعنی آداب و رسوم و آیین‌هاست. وقتی به سراغ خانواده می‌رود، روابط میان افراد خانواده و روابط خانواده با دیگر نهادها را دنبال می‌کند. خاطره‌های فرد در هر موضوعی، باید با خاطره‌های دیگران در آن موضوع ارتباط بیابد و ساخت‌های نهانی آن را کشف کند تا موفق شود پدیده‌ای از تاریخ را بازسازی کند.

ساخت تاریخ شفاهی، همچون ساختی اجتماعی، دارای دو نوع ساخت کلان و خرد است. رویدادها و وقایع در مقاطع و موضوعات گوناگون، هریک ساخت‌های کلانی‌اند که به‌تنهایی از ساخت‌های خرد اثر می‌پذیرند و از ارتباط بین آنها، ساخت بزرگ‌تری فهم می‌شود و امکان بازسازی موضوع در کانون پژوهش و مصاحبه را فراهم می‌کند.

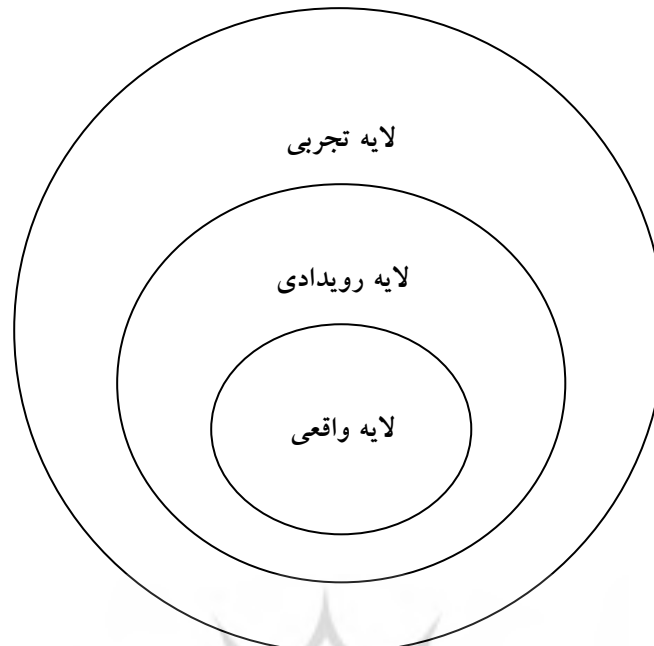
در تاریخ شفاهی باید تغییرات عناصر (اجزا) و اثرهای متقابل بین آنها مطالعه شود و گرنه در بازسازی، موفق نمی‌شود به واقعیت و مفاهیم اصلی نزدیک شود. در صورت ایجاد رابطه بین ساخت‌های خرد در یک کلیت و چند کلیت با هم، حتی می‌توان به پیش‌بینی نزدیک شد.

رنالیسم انتقادی (critical realism) و تاریخ شفاهی

واقعیت چیست؟ آیا واقعیت همان است که در جهان خارج از ذهن وجود دارد؟ جهان خارج از ذهن را پدیده‌ها، رخدادهای، حادثه‌ها، رویدادها، حالت‌ها، احساس‌ها و رفتارها احاطه کرده‌اند. اینکه کدام واقعی است و کدام ذهنی، همواره موضوع بحث صاحب‌نظران بوده است.

لایه‌های تودرتویی شکل یافته است که از برخورد با یکدیگر، واقعیت اجتماعی نویی خلق می‌کنند. باسکار این فرآیند را «پیدایش» می‌نامد. فرآیندی که متضمن تغییر و پویایی واقعیت اجتماعی است.

نمودار ماهیت واقعیت اجتماعی از منظر رئالیسم انتقادی (بنی فاطمه، ۱۳۹۷: ۳۰).

مسئله، یعنی پیچیدگی و لایه‌لایه بودن واقعیت، ذهن آدمی نیز، برخلاف تلقی پوزیتیویست‌ها، همچون یک آینه ساده و روشن و به عبارت دیگر، لوحی سفید نیست. بنابراین نمی‌توان به تناظر نعل‌به‌نعل مؤلفه‌های ذهن (و زبان) و واقعیت باور داشت؛ زیرا هم معرفت امری تاریخی است و بنابراین در متن اجتماع متحقق می‌شود و هم ذهن همچون کشکولی خالی و بدون پیش‌فرض نیست» (باسکار، ۱۳۹۰: ۶۲).

می‌توان چنین توضیح داد که گزاره‌های معرفتی مد نظر باسکار، خصالت فراپدیداری (transphenomenality) و گناه ضدپدیداری (counterphenomenality) دارند؛ چون در مدعای او، شناخت نباید به پدیده‌ها محدود باشد و باید ساختارهای زیرین پدیدارها را هم دربرگیرد. منظور این است که پدیدار می‌تواند گول بزند و در تقابل با عینیت و واقعیت زیرین باشد. شناخت می‌تواند کنش‌ها،

در اندیشه ماتریالیستی باسکار، آنچه هستی‌شناسی است همان تأکیده‌های عینی است. «باسکار تمایزی بنیادین قائل است بین هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی. بدین ترتیب، او معرفت‌شناسی را از شاه‌نشین خود در مباحث فلسفی به زیر کشیده و آن را در رابطه با یک هستی‌شناسی عمیق و لایه‌مند قرار می‌دهد و ادای سهم واقعیت بیرون از ما را به معرفت انسانی یادآور می‌شود» (اسدپور، ۱۳۹۷: ۶).

همان‌طور که گفته شد، «به عقیده باسکار پوزیتیویسم به‌مثابه یکی از نظریات رئالیستی در باب علم و فلسفه علم، موضعی تقلیل‌گرایانه دارد؛ زیرا هم سطوح متعدد واقعیت را به سطح رویدادهای علی و هم سطوح متعدد معرفت را به یک سطح (تجربه) تقلیل داد و بنابراین درگیر نوعی فعلیت‌گرایی (actualism) است. حال آنکه نفس واقعیت بسیار بیشتر از معرفت ما به آن است؛ اما علاوه‌بر این

قدرت تفکر، ارزیابی و انتقاد در ذهن و عمل ممکن نیست. «تفکر انتقادی، یکی از پردازش‌های عالی ذهن است که در ضمن آن، فرد به شیوه‌ای فکر خود را سامان می‌دهد و در همه حوزه‌های زندگی روزمره به ارزیابی شواهد امور می‌پردازد. انتقادی یعنی اینکه فرد از خودش بپرسد چطور فلان مطلب را دانسته یا به آن اعتقاد پیدا کرده یا چرا فلان کار را انجام داده است. دو نکته در این زمینه عبارت‌اند از: ۱. مقصود از واژه انتقادی، برخوردی منفی و شکایت‌آمیز نیست که بار هیجانی ناسالمی را به ذهن مخاطب القا کند؛ بلکه منظور نگاه تیزبینانه، هوشمندانه و پرهیز از پذیرش سطحی و سهل‌انگاری در رویارویی با افکار و نتایج آنهاست. ۲. اینکه تفکر انتقادی به حوزه خاصی از اندیشه‌ها اختصاص ندارد بلکه در همه بخش‌هایی که فکر بشر در آن راه دارد، قابل جریان است» (حسینی، ۱۳۹۰: ۴۴).

خصیصه انتقادی رئالیسم از کجا نشئت می‌گیرد؟ از جایی که واقعیت مشهود را برای تبیین کافی نمی‌داند و از ارائه «الگوی علی» (causal model) از واقعیت آن‌طور انتقاد می‌کند که در تبیینات اثباتی ارائه می‌شود. هستی‌شناسی رئالیسم بر انتقاد جدی از چهره برداشت‌های ذهنی استوار است و معتقد است باید سازوکارهایی را بر ساخت تا واقعیت را نه بر اساس روابط علی که بر پایه سطح زیرین آن تبیین کند. «وجوه رئالیسم انتقادی، تضاد هستی‌شناختی را بین وجوه فیزیکی و واقعیت اجتماعی ابلاغ می‌کند» (کلاته ساداتی، ۱۳۸۹: ۱۵۰).

در میان متفکران، کانت (Kant) فلسفه خود را شکلی از ایدئالیسم و در عین حال رئالیسم می‌داند و «به وجود بودها (در برابر نمودها) و واقعی بودن تجارب

رویدادهای تاریخی، شخصیت‌ها یا حتی ژنوم و ساختار مولکولی را شامل شود؛ نیز گاه، شناخت متکی صرف به پدیده‌ها نیز می‌تواند خطا باشد؛ چون پدیده ممکن است فریب‌دهنده باشد و در تقابل با عینیت و واقعیت، زیرین باشد. بنابراین رئالیسم باسکار در برابر فعلیت‌گرایی است (اسدپور، ۱۳۹۷: ۷).

رئالیسم با پذیرش وجود عالم مستقل از انسان، عقیده دارد دست کم در پاره‌ای از وجوه، به این عالم معرفت وجود دارد؛ بنابراین بر اساس رئالیسم، معرفت تصویری از عالم واقع است؛ ولی گرایش‌های مختلف رئالیستی در پذیرش جزئیات این ادعا با هم اختلافاتی دارند. گرچه همه آنها بر سر این نکته وحدت نظر دارند که عالم خارج مستقل از معرفت بشری وجود دارد که معرفت بشری، توصیفی از آن است. مستقل بودن این عالم از معرفت بشری به این معناست که در هر حال، چه بخواهیم و چه نخواهیم، این عالم وجود دارد. این اصل «استقلال عالم از معرفت بشری» را تمام گرایش‌های رئالیستی به‌نحوی پذیرفته‌اند (قائم‌نیا، ۱۳۸۲: ۲۷).

تا همین جا می‌توان گفت در صورت اقبال به رویکرد رئالیسم انتقادی، باید پذیرفت معرفت حاصل از فرآیند تاریخ شفاهی، توصیفی است از عالم مستقل از خارج معرفت بشری. بنابراین مؤلفه‌های ذهنی و زبانی مشارکت‌کنندگان چون از پیش فرض‌ها خالی نیست، نمی‌تواند طابق النعل بالنعل نفس واقعیت باشد. برای معرفت درست از پدیده روایتی، باید لایه‌های زیرین آن پدیده را هم دید و به کنش‌ها و ویژگی‌های نفسانی و اخلاقی آنها نیز توجه کرد.

انتقاد فقط و فقط زمانی بروز و ظهور دارد که در پس آن معرفت و فکر و اندیشه‌ای باشد. بدون داشتن

حسی و ادراکی اعتقاد دارد و بر این باور است که ما می‌توانیم بخشی از جهان را به دلیل دانش ترکیبی قبلی‌مان بشناسیم؛ اما پرسش‌های بزرگی چون سرنوشت انسان را نه با دانش قبلی و نه با دانش تجربی نتوان پاسخ داد و به این اعتبار، شناخت جهان تصویری ایدئالیستی است» (رهادوست، ۱۳۸۵: ۱۶۹ و ۱۷۰).

در چنین تفکری، تاریخ شفاهی با چنین جهانی روبه‌رو است که می‌تواند با احصای داده‌هایی از مشارکت‌کنندگان و تجربه‌ها و دانش ایشان، فقط بخشی از آن جهان را بشناسد و بخش دیگر شناخت این جهان، دانش و برداشت ذهنی افراد است. چنانکه کانت معتقد است ادراک ذهن به دخل و تصرف آغشته است.

براساس رئالیسم انتقادی، علم ناشی از تأمل‌های انتقادی از تجربه‌های انسان در جهان است که خلق و ابداع و کشف می‌شود. واقع‌گرایی انتقادی بر این ادعاست که تأمل‌ها و اندیشه‌ورزی باید در راستای تبیین قوانین علی‌نهفته در جهان خارج از ذهن بشری باشد. از این روست که در این کشاکش، ذهن نمی‌تواند بی‌طرف و خنثی باشد.

حال این پرسش مطرح می‌شود: به چه علتی استقلال ذهن از جهان را باید پذیرفت؟ معلوم است ذهن همواره بخشی از توانایی خود را از تجربه‌های پیشینی می‌گیرد و همواره در معرض فهم نادرست و برداشت غلط از پدیده‌هاست. در حالی که جهان و پدیده‌های واقع در جهان، بی‌خطا و بی‌غلط، حامل واقعیتی‌اند که ذهن فقط ممکن است به بخشی از بود آن دست یابد.

در رئالیسم انتقادی، ذهن به چه ترتیبی به درک جهان قادر است؟ ذهن فقط از راه زبان و تفکر و

ادراک جهان را می‌شناسد. با این حال می‌پذیرد خارج از ذهن و توانایی‌های ذهن، جهان مادی عینی و درخور شناختی وجود دارد. «این جهان واقعی سه سطح انتزاعی را که در آنها سازوکارها می‌توانند آزمون شوند و به تولید دانش بینجامند، نشان می‌دهد. در عمیق‌ترین یا انتزاعی‌ترین سطح نیروهای عینی و واقعی، موضوعات قرار دارند. فرایندهایی که از طریق رابطه چیزها ممکن شده‌اند. در سطح میانی، عوامل وابسته و مشروط‌تری قرار دارند که خاص شرایط اجتماعی یا تاریخی خود بوده‌اند و تعیین می‌کنند که آیا نیروهای عینی درک شده‌اند یا خیر؟ در سطح بیرونی یا ظاهری، پدیده‌های تجربه‌شده قرار دارند که از ترکیب نیروهای عینی با عوامل وابسته به زمان و مکان مشخص به وجود می‌آیند» (محمدپور، ۱۳۹۶: ۷۴ تا ۷۷).

بنابراین رئالیسم انتقادی در باب جهان خارج دو ادعا دارد: اینکه جهان مستقل از ما وجود دارد و دیگر آنکه معرفت به این جهان آن گونه که هست، امکان‌پذیر است (قائم‌نیا، ۱۳۸۲: ۳۴ و ۳۵).

تاریخ شفاهی در زمره تاریخ‌نگاری‌های اجتماعی است؛ بنابراین می‌توان پذیرفت اطلاع از مفهوم عام و پرکاربرد رئالیسم در آن، به حوزه‌ای از معرفت ارجاع دارد که در آن، شناخت واقعیت با واقعیت محسوس و عینیات، ارتباط جدی ندارد. «تعاریفی که از رئالیسم در حوزه علوم اجتماعی مطرح می‌شود، مرتبط با سطوح زیرین واقعیت است. مقصود از سطوح زیرین، فضایی است که سازوکارهای مبنایی سطح مشهود در آنجا قرار دارد که باید کشف شود» (کلاته ساداتی، ۱۳۸۹: ۱۴۹).

از منظر رئالیسم انتقادی، تاریخ شفاهی بسان پژوهش‌های علوم اجتماعی است که قادر است

تاریخ و اجتماع قرار بگیرد. یعنی مورخ نباید تنها ناظر وقایع تاریخی باشد و بلکه باید سازنده و تغییردهنده آن نیز باشد. لذا این متدلوژی، متدلوژی معرفت‌رهایی بخش است» (آقاجری، ۱۳۹۳: ۸۱ و ۸۲).

بنابراین از منظر «روش انتقادی هنجاری»، دیگر تاریخ شفاهی وارد حوزه‌ای می‌شود که رهایی‌بخش است. این روش در پی آن است با آگاهی توده‌ها، آنها را به نجات برساند. بسیاری از نهضت‌های اجتماعی از جمله بردگان، محرومان، کارگران، خاموشان، مهاجران، فمینیست‌ها و جنبش‌های ضد نژادپرستی به تاریخ شفاهی اقبال می‌کنند تا از این راه موفق شوند صدای فرومانده خود در تاریخ را به گوش جهان برسانند.

از منظر واقع‌گرایی انتقادی، تاریخ شفاهی در پی شناخت جهان، به واسطه ذهن، از راه زبان و تفکر و ادراک است. جهانی که در عمیق‌ترین لایه، با موضوع‌های عینی و واقعی مواجه است و در لایه دوم آن، عوامل و بستر اجتماعی و تاریخی حضور دارند. در لایه بیرونی‌اش نیز، پدیده‌های تجربه‌شده از جمع نیروهای عینی و بستر اجتماعی و فرهنگی وجود دارند. از این روست که تاریخ شفاهی می‌تواند تغییرات اجتماعی و تاریخی میان علوم طبیعی و علوم اجتماعی را در تأثیر و تأثر متقابل بررسی کند.

تاریخ شفاهی می‌تواند با جمع‌آوری تجربه‌های حسی از جهان، زمینه تأمل‌های انتقادی را فراهم کند. براساس نظریه واقع‌گرایی انتقادی، می‌توان تاریخ شفاهی را محصول معرفت جهان مستقل از مصاحبه‌کننده و راوی دانست. معرفتی که محصول اجتماع است. تاریخ شفاهی روشی است تا بتوان معرفت جهان خارج را ادراک کرد و انتقال داد. تاریخ شفاهی می‌تواند فعالیت‌ها و اجزای اجتماعی،

آگاهی افراد را در برابر جهانی که در آن زندگی می‌کنند، ارتقا دهد و آنها را برای تغییر پیرامون خود آماده کند. واقعیت عینی، احیای همین آگاهی است که انسان را به راه طی شده و راه پیش رو آگاه کند.

رنالیسم تاریخی نیز به وجود قواعد و سازوکارهایی در پس رویدادهای ظاهری تاریخ، معتقد است. بر این اساس، باید از سطوح عینی و گمراه‌کننده تاریخ به سطوح زیرین آن وارد شد و در این صورت است که قوانین و قواعد تاریخی کشف خواهند شد. بر اساس آن، می‌توان وقایع را تبیین کرد. «یک رنالیست تاریخی کسی است که رنالیسم علمی را درباره اشیا غیر قابل مشاهده، به علت اینکه در گذشته بوده‌اند، به کار می‌گیرد» (کلاته ساداتی، ۱۳۸۹: ۱۵۰ و ۱۵۱).

از منظر رنالیسم انتقادی، تاریخ شفاهی باید از سطح عینی روایت‌ها که ممکن است فریبکارانه باشد، به لایه زیرین و قواعد و سازوکارهایی دست یازد که در پس هر روایت است. در این صورت، می‌تواند معرفت تاریخی را کشف کند.

در سده بیستم، مطالعه‌های علوم انسانی به روش دیگری روی آورد که به «روش انتقادی هنجاری» مصطلح است. این روش را مکتب فرانکفورت نمایندگی می‌کند و هابرماس (Habermas) سخن‌گوی آن است. این روش برخلاف دیگر روش‌های پیشین است. هدف همه روش‌های دیگر شناخت جهان، چه جهان طبیعی و چه جهان انسانی است و می‌خواهند آن را تفسیر کنند؛ اما مکتب فرانکفورت در پی تغییر جهان برآمد؛ «یعنی عالم علوم تاریخی و اجتماعی، کافی نیست تنها تاریخ و اجتماع را بشناسد بلکه باید این علم در خدمت تغییر

مطالعه باشد، آنگاه نوع پرسش‌ها تغییر می‌کند؛ به عبارتی، پرسش‌ها باید ناظر به تغییرات در ابژه باشد نه زمان؛ اما وقتی از حیث سوژه در کانون توجه باشند، پرسش‌های تحولات زمانی را نیز مد نظر دارند.

نتیجه

برآیند این نوشتار، در تعیین دامنه و قلمرو تاریخ شفاهی، به سه بُعد است: ۱. زمانی، بُرد تا حدود دو نسل، ۱۶۰ سال؛ ۲. مکانی، مکان‌مندی حادثه‌ها و رویدادها؛ ۳. موضوعات، تا بی‌نهایت و بسته به ظرفیت ذهن، حافظه، شرط حضور و عمل یا شهود در رویدادها و رخدادها و پدیده‌ها.

در بررسی رویکرد کارکردگرایی و نسبت آن با تاریخ شفاهی معین شد تاریخ شفاهی دارای نظام میان رشته‌ای است؛ بنابراین می‌تواند در مواجهه با برخی رویکردهای دیگر علوم انسانی تأثیر و تأثر متقابلی داشته باشد. کارکردگرایی متوجه نظریه سیستمی و اندام‌وارگی است؛ اما دچار وهم اثبات‌گرایانه است و عقل و ذهن را فقط کارکرد بدنی انسان می‌پندارد. از این رو، تاریخ شفاهی چون از ذهن و شأن عقلانیت انسان متأثر است، با کارکردگرایی متمایز می‌شود. دیگر آنکه کارکردگرایی جامعه را برتر از انسان می‌داند و انسان را تابع جامعه می‌داند. در حالی که نظام تاریخ شفاهی با عنایت به خصلت‌های ذاتی و ویژگی‌های روحی و روانی انسان، این برتری را برنمی‌تابد و انسان و جامعه را هم‌پوشان یکدیگر می‌پندارد.

با تأمل بر آرای حاکم بر ساختارگرایی، می‌توان دریافت جامعه از روابط و انگاره‌های اجتماعی و ساختارهای گوناگون متشکل است. ساختارگرایی در حوزه تاریخ دارای نگرشی است که پدیده‌ها را

فرهنگی، اقتصادی، نهادها، هویت‌ها و گفتمان‌ها را کنار یکدیگر ترکیب کند و به معرفت جهان خارج دست یابد. چون تمام پدیده‌های اجتماعی و وقایع تاریخی تجدیدپذیر و تجربه‌پذیر نیستند، تاریخ شفاهی را وارد مقوله واقع‌گرایی انتقادی می‌کند نه واقع‌گرایی تجربی. از تجربه اگر صحبت است، از معرفت آنها سخن در میان است نه از اینکه بتوان آنها را در زمان و مکانی معین دوباره تجربه و آزمایش کرد. پس از منظر واقع‌گرایی انتقادی، تاریخ شفاهی فقط توصیف بیرونی پدیده‌های اجتماعی نیست و ترکیبی از آنهاست؛ یعنی درخور اندازه‌گیری و کمیت‌سنجی نیستند و به بیان دیگر، اثبات‌پذیرند. تاریخ شفاهی می‌تواند تجربه‌ها و معارف و ادراک‌های افراد را وارد چرخه تفسیر کند.

فقدان آگاهی درست را آگاهی کاذب پر می‌کند. تاریخ شفاهی از منظر انتقادی، آگاهی در مالکیت صاحب یاد و خاطر را به جهان انتقال می‌دهد. آگاهی فرد یا افراد وقتی تغییر می‌کند، مسیر برای تغییر جهان هموار می‌شود.

اگر مشاهده‌ها و خاطره‌های افراد به صورت تاریخ شفاهی حساب نشود، خطر نشر آگاهی کاذب وجود دارد؛ بنابراین تاریخ شفاهی روشی است تا بتوان با اعتبارسنجی روایت‌ها، فرد صاحب روایت را در فرایند توانمندسازی به سوی دگرگونی جهان پیرامونش سوق داد.

تاریخ شفاهی باید در تمام مراحل آن یعنی طرح مسئله، انتخاب سوژه، مصاحبه، پژوهش و تدوین با رویکرد انتقادی صورت بگیرد. در این صورت، می‌تواند فهم جامعه را از مسئله بهبود بخشد.

اگر موضوع تاریخ شفاهی از حیث ابژه درخور

تاریخ شفاهی با احصای داده‌ها و بازیابی تجربه‌های حسی از جهان، زمینه تأمل‌های انتقادی را ممکن می‌کند؛ پس واقع‌گرایی انتقادی، تاریخ شفاهی را به حصول معرفت هستی و تعمیق شناخت جهان و پیرامون نزدیک می‌کند.

پی‌نوشت

۱. برای اطلاع بیشتر بنگرید به دو مصاحبه:

. سیدسجادی، سیدمنصور، (آبان ۱۳۸۳)، «تمدن شهر سوخته»، در گفت‌وگو با دکتر سیدمنصور سیدسجادی، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، ش ۸۵، ص ۷ تا ۲۰.

. ----- (زمستان ۱۳۹۰)،

«در سپهر فرهنگ ایرانی، گفت‌وگو با سیدمنصور سیدسجادی»، باستان‌پژوهی، دو فصلنامه ایران‌شناسی (باستان‌شناسی، میراث فرهنگی و علوم پیوسته)، دوره جدید، س ۴، ش ۸ و ۹، ص ۱۱۸ تا ۱۲۸.

۲. برای اطلاع بیشتر بنگرید به:

. پایگاه اطلاع‌رسانی دانشگاه علوم پزشکی ایران،

<https://b2n.ir/iums.ac>

. بخش تاریخ شفاهی کتابخانه و مرکز اسناد دانشگاه

<https://b2n.ir/lib.scu> شهید چمران اهواز،

. دبیرخانه دانشگاه آزاد اسلامی واحد هنرهای اسلامی

<https://fiiau.iau.ac.ir/crn/fa>، استاد محمود فرشچیان،

. تاریخ شفاهی دانشگاه شهید بهشتی،

<https://b2n.ir/sbu.ac.ir>

۳. برای اطلاع بیشتر بنگرید به:

. مجموعه آثار هاشم اکبریانی در انتشارات ثالث،

<https://b2n.ir/salesspublic>

. تاریخ شفاهی ایران‌شناسان ایتالیایی:

mehrnews.com/xSrZD

به‌صورت کلی منسجم و به‌هم‌پیوسته و در پیوند متقابل با یکدیگر می‌داند و چون حوزه‌های مطالعاتی تاریخ را کاهش می‌دهد، به نوعی رویکرد تقلیل‌گرایانه تبدیل می‌شود. بنابراین از این حیث، ساختارگرایی قابلیت نقد دارد.

در تاریخ شفاهی با رویکرد ساختارگرایانه، عمل و امتیاز و آگاهی انسان از درجه اهمیت ساقط شده است و روابط شبکه‌وار عناصر ساختی، در مرکز پدیده‌های تاریخی جای می‌گیرند.

در هر پژوهش تاریخ شفاهی ساختارگرا، نگرش و تبیین براساس نگاه ذهنی مشارکت‌کنندگان پدید می‌آید؛ یعنی بر مبنای درکی که راوی از روابط میان پدیده‌ها به دست آورده است. پژوهش در چنین وضعی، معلوم است که از پایین به بالا صورت می‌گیرد. روایت راویان از تجربه و تعامل و روابط میان عناصر جزء یک جامعه ناشی است و در کنار هم قرار گرفتن آنها ممکن است حتی به نظریه ختم شود.

با بررسی رویکرد واقع‌گرایی انتقادی، آن چنان که در این مقاله گذشت، می‌توان در نظر گرفت تاریخ شفاهی دریچه‌ای است به روی جهان واقع که می‌تواند تارهایی برای پودهای ذهنی باشد. برای تأمل در جهان و امر واقع، مواد ادراک نیاز است. این مواد از راه تاریخ شفاهی ممکن است. به نظر، تاریخ شفاهی به طور کامل از منظر واقع‌گرایی انتقادی تحلیل‌پذیر باشد.

تاریخ شفاهی از منظر واقع‌گرایی انتقادی، در مسیر شناخت جهان از مسیر ذهن می‌گذرد و از زبان و تفکر و ادراک بهره می‌برد. جهانی که چند لایه است از لایه‌های عینی پیچیده و درهم‌تنیده تا لایه‌هایی که مبین عوامل و اوضاع اجتماعی و تاریخی است.

تاریخ‌پژوهی، ترجمه دکتر مسعود صادقی، چ ۴، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) و دانشگاه امام صادق (ع).

۶. اسدالله‌زاده، علی و خیرالله پروین، (۱۳۹۴)، «بررسی نوع نگرش کارکردگرایی به انسان و تأثیر آن بر حقوق بنیادین بشر»، اندیشه‌های حقوق عمومی، س ۵، ش ۱، پیاپی ۸، ص ۲۱ تا ۷.

۷. اسدپور، فروغ، (۱۳۹۷)، «رنالیسم انتقادی — دفتر اول»، فضا و دیالکتیک، ش ۷، ص ۱ تا ۳۷.

۸. باسکار، روی، (۱۳۹۰)، «سه سنت در فلسفه علم»، اطلاعات حکمت و معرفت، س ۶، ش ۱، ص ۶۲ تا ۶۴.

۹. بنی فاطمه، حسین، راب شیلدز، فاطمه گلابی، فردین قریشی و فاطمه بیانی، (۱۳۹۷)، «مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی اجتماعی رنالیسم انتقادی»، راهبرد فرهنگ، ش ۴۴، ص ۲۹ تا ۵۷.

۱۰. پورکریمی، مجتبی، علیرضا صادق‌زاده قمصری، خسرو باقری نوع‌پرست و محمود مهرمحمدی، (۱۳۹۳)، «تبیین مفروضات هستی‌شناسی رنالیسم انتقادی باسکار و دلالت‌های آن بر پژوهش میان‌رشته‌ای»، مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، دوره ۶، ش ۳، ص ۱۳۷ تا ۱۷۱.

۱۱. حسینی، علیرضا، «تفکر انتقادی»، رهنامه پژوهش، ش ۱۰، ص ۴۴ و ۴۵.

۱۲. رضایی جمکرانی، احمد و سیدحمید فرقانی دهنوی، (۱۳۹۷)، «عوامل مؤثر در شکل‌گیری نظریه فلسفی انواع ادبی در مکتب رمانتیسم»، پژوهش زبان و ادبیات فارسی، ش ۵۱، ص ۲۵ تا ۴۷.

۱۳. رهادوست، بهار، (۱۳۸۵)، «رنالیسم انتقادی و روش‌شناسی تحقیق»، زیباشناخت، ش ۱۴، ص ۱۶۷ تا ۱۸۴.

. وفایی، صادق، (۱۳۹۹)، نرم‌تر از بانگ پرها؛ تاریخ شفاهی دوبله، تهران: نگاه.

. هاشمی، سیده‌میترا، (۱۳۹۳)، مقدمه‌ای بر تاریخ شفاهی معماری ایران، تهران: روزنه.

. بهمن‌پور، فروغ، (۱۳۸۳)، چهره‌های ماندگار ترانه و موسیقی، تهران: بدرقه جاویدان و نامک.

. بیگلدی، حامد، محمد باقری، فرخ اسدی و لیلا زارع، (۱۳۹۷)، «بررسی تاریخ شفاهی شهر سلطانیه»، معماری‌شناسی، ش ۵.

. مجموعه کتاب‌های تاریخ شفاهی زنان ایران، منتشره در سازمان اسناد و کتابخانه ملی.

. مجموعه مستند تاریخ شفاهی «سینمای ایران»، کاری از: مرکز مستند سوره، به کارگردانی: شهرام میراب اقدم.

کتابنامه

۱. آبرامز، لین، (۱۳۹۷)، نظریه تاریخ شفاهی، ترجمه علی فتحعلی‌آشتیانی، تهران: سوره مهر.

۲. آقاجری، هاشم، (۱۳۹۳)، «جنگ روش‌ها»، در: گروه روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری پژوهش‌شکده تاریخ اسلام (۱۳۹۳)، گفتارهایی در باب تاریخ‌نگاری و روش‌شناسی تاریخی، تهران: پژوهش‌شکده تاریخ اسلام.

۳. آیتی، محسن، صادق موسوی و ندا مهبیاری، (۱۳۹۸)، «کارکردگرایی و دلالت‌های آن در برنامه‌درسی»، معرفت فرهنگی/اجتماعی، ش ۱، ص ۹۱ تا ۱۱۴.

۴. اخوان نبوی، قاسم، (۱۳۹۲)، «نقد مبانی و پیش‌فرض‌های رویکرد کارکردگرایانه به دین»، جستارهای فلسفه دین، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، س ۲، ش ۲، ص ۲۱ تا ۳۴.

۵. استنفورد، مایکل، (۱۳۸۸)، درآمدی بر

۱۴. سعیدی، علی اصغر، (۱۳۸۵)، «نقش تاریخ شفاهی در مطالعات تاریخی اقتصاد ایران»، نامه صادق، ش ۳۰، ص ۱۶۱ تا ۱۷۸.
۱۵. صفری کندسری، رضا و حسین واله، (۱۳۹۲)، «ارزیابی رابطه ذهن و بدن از منظر کارکردگرایی»، دو فصلنامه فلسفی شناخت، پژوهشنامه علوم انسانی، ش ۶۹/۱، ص ۶۹ تا ۹۳.
۱۶. فتوتیان، علی و حسن عبدی، (۱۳۹۱)، «بررسی رابطه انسان‌شناسی و روش‌شناسی در پارادایم‌های اثبات‌گرایی و رئالیسم انتقادی»، معرفت فرهنگی/اجتماعی، س ۳، ش ۳، ص ۸۷ تا ۱۰۰.
۱۷. فصیحی، امان‌الله، (۱۳۸۹)، «بررسی کارآمدی نظریه کارکردگرایی»، معرفت فرهنگی/اجتماعی، ش ۲، ص ۱۰۹ تا ۱۳۱.
۱۸. قائمی‌نیا، علیرضا، (۱۳۸۲)، «دو نوع رئالیسم: خام و انتقادی»، ذهن، ش ۱۴، ص ۲۷ تا ۴۰.
۱۹. کرسول، جان دبلیو و ویکی ال پلانوکلاک، (۱۳۹۰)، روش‌های پژوهش ترکیبی، ترجمه علیرضا کیامنش و جاوید سرابی، تهران: آبیژ.
۲۰. کلاته ساداتی، احمد، (۱۳۸۹)، «رئالیسم انتقادی و مدل «دوری» در تاریخی‌گری ابن خلدون»، تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری، دوفصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه الزهراء، س ۲۰، دوره جدید، ش ۶، پیاپی ۸۶، ص ۱۴۵ تا ۱۶۷.
۲۱. گولدنر، آلوین، (۱۳۸۳)، بحران جامعه‌شناسی غرب، ترجمه فریده ممتاز، تهران: علمی.
۲۲. محمدپور، احمد، (۱۳۹۶)، روش تحقیق معاصر در علوم انسانی؛ مباحثی در سیاست‌های روش، تهران: ققنوس.
۲۳. میرجعفری، حسین و مرتضی نورائی، (۱۳۸۸)، روش پژوهش در تاریخ، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۲۴. نوابخش، مهرداد، (۱۳۹۵)، کاربرد نظریه‌های اجتماعی در روش‌شناسی تحقیق، چ ۴، تهران: بهمن برنا.
۲۵. نوذری، حسینعلی، (۱۳۹۳)، «تاریخ و ساختارگرایی»، در: گروه روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری پژوهشکده تاریخ اسلام (۱۳۹۳)، گفتارهایی در باب تاریخ‌نگاری و روش‌شناسی تاریخی، تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام.
۲۶. نورائی، مرتضی، (۱۳۸۷)، راهنمای نگارش در تاریخ، مشهد: جهاد دانشگاهی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی